

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В статті актуалізується проблема формування толерантності майбутніх соціальних працівників в контексті сучасних євроінтеграційних процесів. Автор аналізує погляди науковців на процес формування толерантності майбутнього фахівця, розкриває зміст компетентностей та структуру толерантності майбутніх соціальних працівників. На основі аналізу результатів дослідження пропонуються умови успішного формування толерантності майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти.

Ключові слова: толерантність, професійна толерантність формування, соціальний працівник, компоненти, структура, компетентність, педагогічна умова.

Постановка проблеми. Сучасні євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, соціально-економічні перетворення та реформування вітчизняної освіти висувають суворі вимоги до особистісних та професійних якостей майбутніх фахівців. Приналежність до світового освітнього простору зобов'язує кожного викладача закладу вищої освіти (ЗВО) до усвідомлення особистої відповідальності за становлення майбутніх фахівців, їх конкурентоспроможність і професійну компетентність.

Це стосується підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, які за період здобуття вищої освіти зобов'язані не тільки на оволодіти певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, навичками і компетенціями, а також, певним чином, на вироблення у майбутніх соціальних працівників особистісних характеристик: системи цінностей, психологічної культури, самосвідомості тощо [3, с. 84]. Отже, поряд із світоглядною та професійною підготовкою майбутніх соціальних працівників особливого значення набуває особистісна підготовка студентської молоді, метою якої є формування як професійно значущих якостей особистості, так і її гуманістичної спрямованості, психологічної культури, здатності до професійної ідентифікації.

Сучасне українське суспільство вимагає від соціальних працівників готовності до виконання складних професійних завдань у процесі комунікативної взаємодії із різними групами клієнтів для надання їм необхідної допомоги і підтримки. Актуальність проблеми зумовлює також і той факт, що: внаслідок подій на сході України, проблемами соціально-економічного характеру зростає кількість населення, яка потребує кваліфікованої допомоги і підтримки з боку держави та соціальних служб; університетська автономія, академічна мобільність, подвійний диплом, європейська система перезарахування кредитів ставлять перед учасниками освітнього процесу нові вимоги.

Саме тому важливим завданням вищої освіти є становлення соціального працівника, якому притаманна толерантність і терпимість до різних думок, поглядів і переконань, неупередженість у ставленні до колег, клієнтів, партнерів і подій, здатного самостійно будувати як власне життя, так і впливати на життя інших. Для виконання даного завдання при підготовці майбутніх соціальних працівників повинні застосовуватись кращі традиції і здобутки, надбання психолого-педагогічної науки, кардинально переглянутись підходи щодо організації освітнього процесу, змісту фахової підготовки та виховання студентської молоді, до розробки і впровадження перспективних, інноваційних технологій навчання та виховання, що сприяють формуванню толерантності сучасного фахівця із соціальної роботи [6, с. 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання толерантності серед молоді розглядається у наукових дослідженнях І. Беха, Т. Болотіної, Р. Валітової, Б. Гершунського, В. Глебкіна, О. Гуткіна, В. Золотухіна, О. Клепцової, І. Крутової. Особливостям формуванню міжособистісної толерантності молоді приділяли увагу: Г. Безюлева, Я. Береговий, Г. Скрябіна, Г. Солдатова, О. Шарова, Г. Шеламова. Формування педагогічної толерантності є предметом дослідження М. Андрєєва, Н. Боритко, Л. Безотечество, С. Бондирєвої, Ю. Гордієнко, Ю. Ірхіна, М. Карандаша, Є. Клепцової, Ю. Котелянець, Ю. Макарова, М. Перепеліциної, Ю. Тодорцевої та інших науковців. Комунікативну толерантність вивчають А. Зінченко, А. Скок, К. Маковецька, В. Бойко, О. Темницький та ін.

У соціально-педагогічній науці різні аспекти професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери вивчалися Л. Завацькою, І. Зверєвою, А. Капською, Г. Лактіоновою, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченко й ін. Актуальність формування професійно важливих якостей у процесі підготовки майбутніх спеціалістів для успішного здійснення соціально-педагогічної діяльності досліджується у працях О. Гури, Є. Максимової, О. Олексюк, Г. Первушиної, М. Ткаченка, Ю. Тодорцевої.

Мета статті – розкрити сутність та структуру толерантності майбутніх соціальних працівників на основі аналізу наукових праць та результатів емпіричного дослідження.

Результати теоретичного дослідження. Професія соціального працівника передбачає втручання його у відносини людей із їхнім оточенням, що сприяє позитивним соціальним змінам, вирішенню проблем у відносинах між людьми, мобілізації їхнього особистісного потенціалу. Тому дослідження толерантності учасників освітнього процесу (у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників, проблеми виховання їх толерантності, значення толерантності як необхідного елементу освітнього процесу) вимагають дослідження сутності самого поняття «толерантність».

Аналіз та дослідження сучасної науково-педагогічної та соціально-психологічної літератури свідчить, що толерантність розглядається науковцями як: особливий принцип існування (Р. Валітов, П. Кінг, В. Лекторський); загальнолюдська якість особистості (І. Бех, Ю. Тодорцева, Т. Троїцька); соціальна якість міжособистісних відносин (Г. Бардьер, А. Асмолов, Е. Клепцова); індивідуальної властивості, здатності до неагресивної поведінки стосовно іншої людини (В. Москаленко, І. Гриншпун); готовність прийняти інших такими, якими вони є (С. Болдирева, С. Бурдіна, В. Калашин); єдність основних атрибутів особистості – відповідальності, свободи і творчості (О. Довгополова, Ю. Іщенко, В. Лекторський); інтегративна характеристика особистості (М. Ковальчук, Г. Солдатова); важлива характеристика життєвої позиції зрілої особистості (Б. Левківський, О. Мороз, П. Лушин).

Отже, толерантність у межах окресленої проблеми ми розглядаємо як професійно важливу та необхідну якість соціального працівника, яка характеризується здатністю сприймати та розуміти без агресії інші судження, інший спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості суб'єктів соціокультурного простору шляхом встановлення з ними відносин довіри, поваги, співпраці, компромісу, радості, товариськості, емпатії та психологічного комфорту. Адже діяльність соціального працівника передбачає готовність спеціаліста до виконання неординарних завдань, розв'язання яких часто залежить від правильності оцінки ситуації і вибору оптимальної стратегії дії [1, с. 29].

Тому, головним завданням фахової підготовки соціальних працівників з позиції толерантності як професійної якості є формування професійних компетентностей:

- набуття професійно важливих якостей, навичок та формування відповідного толерантного професійного світогляду та культури;
- здатність у процесі практичної діяльності вирішувати проблемні ситуації клієнтів, співробітників на основі ідентифікації й рефлексії, що корегують власну поведінку;
- здатність керувати негативними реакціями в собі щодо поведінки, думок, звичок інших;
- готовність прийняти інших, їх думок, способу життя, а інколи зрозуміти їх поведінку та вчинки для виконання професійних завдань;
- здатність взаємодіяти з будь-якою особистістю на основі толерантності з метою сформувати у клієнта толерантне ставлення до оточуючого світу;
- готовність до психологічного дискомфорту та напруги, що проявляється у психологічній стійкості.

На основі аналізу наукових праць із проблеми дослідження толерантності розглядається як багатовимірний соціокультурний феномен; як інтегративна якість особистості, емоційно-ціннісний орієнтир її діяльності; як модель активної та позитивної гуманістичної взаємодії із соціумом; як складова та найважливіша характеристика професійної культури та ефективної соціальної діяльності.

Взявши за основу розуміння толерантності як якості майбутнього соціального працівника, С. Сургова виокремлює два аспекти толерантності:

- зовнішню толерантність (до інших) – переконання, що інші можуть мати свою позицію, здатні розглядати факти та явища під різними кутами зору, враховуючи різні чинники;
- внутрішню толерантність (до невизначеності) – здатність приймати рішення та міркувати над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти й можливі наслідки [7, с. 266].

Аналіз робочих навчальних програм, програм практик, плану виховної роботи свідчить, що формування толерантності майбутніх соціальних працівників здійснюється протягом здобуття освітнього рівня «бакалавр» та «магістр» у процесі навчальної (отримання теоретичних знань про толерантність під час проведення лекцій, практичних занять з використання проблемного навчання), виховної роботи (проведення виховних заходів толерантного спрямування як під час роботи куратора, так під час підготовки та проведенні загально факультетських та загально університетських заходів) та практичної (вирішення практичних завдань професійної діяльності у процесі проходження практики в установах та організаціях соціальної сфери) підготовки студентів.

Структура толерантності майбутнього соціального працівника, на нашу думку, включає такі компоненти:

- *когнітивний* – містить знання, необхідні соціальному працівнику для здійснення професійної діяльності. Реалізується у посиленні професійної спрямованості середовища ЗВО, включає системність, методологічність, міждисциплінарність загальнотеоретичних, психологічних, соціально-педагогічних знань щодо стратегій формування професійної толерантності, багатоманітності світу, ненасилля, прав людини. Також цей компонент включає знання про шляхи самовдосконалення та самовиховання, шляхи формування професійної толерантності, способи рефлексії, усвідомленість змісту та завдань, форм і методів формування професійної толерантності майбутнього соціального працівника;

- *комунікативний* – передбачає оволодіння вміннями та навичками толерантного спілкування, характеризується діалогічністю, сформованістю комунікативних умінь та навичок толерантної взаємодії,

збалансованим використанням вербальних та невербальних засобів спілкування з метою створення ефективних умов соціальної взаємодії у процесі професійної діяльності;

– *мотиваційно-ціннісний* – суть полягає у визначенні цілей, соціальних установок, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, нахилів, мотивів, що спонукають до професійної соціальної діяльності та визначають професійну спрямованість особистості працівника соціальної сфери [4, с.108].

Сформованість кожного з зазначених вище компонентів у майбутніх соціальних працівників, ми визначали у студентів 4 та 5 курсів за допомогою трьох методик: Методика експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г. У. Солдатовою, О. О. Кравцовою, О. Є. Хухлаєвим, Л. А. Шайгеровою), Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойком), Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

Результати дослідження свідчать про переважання толерантності як риси особистості у майбутніх соціальних працівників, натомість соціальна та етнічна толерантність притаманна ситуативно. Рівень толерантності за першою методикою переважно середній, однак є студенти, яким притаманний низький рівень толерантності, що свідчить про високу інтолерантність, є студенти для яких характерна комбінація як толерантних, так і інтолерантних рис. Загальний результат комунікативної толерантності достатній як для майбутніх соціальних працівників – середнє значення 45,4 тестових бали. Цей результат близький до рівня толерантності працівників професій «людина-людина» за даними автора методики. За результатами третьої методики пріоритетними для майбутніх соціальних працівників є важливі для професійної толерантності ціннісні орієнтації такі, як: активне діяльне життя, здоров'я, наявність хороших і вірних друзів, розваги, щасливе сімейне життя, освіченість, ефективність у справах, життєрадісність, терпимість, почуття відповідальності.

Якісний аналіз результатів дослідження відповідно до показників, дозволив визначити нам рівні сформованості толерантності майбутніх соціальних працівників (рис. 1).

Рис. 1. Узагальнений аналіз рівня професійної толерантності у майбутніх соціальних працівників

Отже, у майбутніх соціальних працівників переважає середній рівень сформованості толерантності, що потребує розробки системи вдосконалення освітнього процесу вищого закладу освіти.

Низка розроблених та впроваджених технологій формування толерантності у процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти повинні реалізовуватись за умови:

- створення єдиного толерантного простору ЗВО;
- формування установки на толерантність, що передбачає готовність і здатність керівників ЗВО, педагогів та тих, хто навчається, до рівноправного діалогу через синергетичну взаємодію;
- варіативне використання методів навчання і виховання, що активізують розвиток толерантності тих, хто навчається; формування навичок толерантності всіх учасників освітнього процесу;
- реалізація програм підвищення психолого-педагогічної компетентності педагогів;
- забезпечення особистісно-орієнтованої взаємодії педагогів і тих, хто навчається, у навчальному та виховному процесі та у практичній діяльності, завдяки якому реалізуються навички професійної толерантності і виникають передумови для успішного розвитку толерантних якостей [2, с. 30].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування толерантності майбутніх соціальних працівників як необхідної професійної якості у процесі фахової підготовки, доцільно здійснювати на основі комплексного підходу, що полягає в продуктивній взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу: викладачів, адміністрації закладу вищої освіти, студентів, їхніх батьків, спеціалістів з бази практик, громадських організацій, які охоплюють всі аспекти освітньої та соціальної взаємодії.

Проведене дослідження дає підстави нам визначити, що подальшого дослідження потребує аналіз та удосконалення змісту навчальної, виховної та практичної діяльності майбутніх соціальних працівників.

Використані джерела

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Гутник О. Є. Реалізація технології формування толерантності студентів соціальних педагогів у виховній роботі / О. Є. Гутник // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2011. – № 3. – С. 30-35.
3. Козлова О. Г. Формування толерантності у процесі громадянського виховання студентської молоді [Електронний ресурс] / О. Г. Козлова, Т. В. Гребеник. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29291/1/Kozlova>
4. Палько І. М. Когнітивний компонент у структурі моделі формування міжкультурної толерантності у професійній підготовці соціальних педагогів / І. М. Палько // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2015. – № 4 (82). – С. 108-112.
5. Социальная политика и социальная работа : гендерные аспекты : учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / [под ред. Е. Р. Ярской-Смирновой]. – М. : Рос. полит. энцикл. 2004. – 292 с.
6. Соціокультурні засади менеджменту в освіті / С. М. Омельченко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 82-84.
7. Сургова С. Ю. Толерантність як професійно важлива якість майбутніх соціальних працівників, які здійснюють превентивну діяльність / С. Ю. Сургова // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 1.47 (114). – С. 265–269.

Cherneta S. Yu.

**CONCEPTUAL CHARACTERISTICS OF FORMATION OF TOLERANCE
OF FUTURE SOCIAL WORKERS**

The article highlights the fact that modern Ukrainian society demands from social workers the readiness to perform complex professional tasks in the process of communicative interaction with different groups of clients to provide them with the necessary assistance and support.

It is emphasized that this is why the important task of higher education is the formation of a social worker who has the inherent tolerance and tolerance for different opinions, views and beliefs, impartiality in relation to colleagues, clients, partners and events that can independently build their own lives and affect the lives of others.

Therefore, the main task of professional training of social workers from the stand point of tolerance as a professional quality is the formation of professional competencies:

- acquiring professionally important qualities, skills and forming appropriate tolerant professional outlook and culture;*
- ability in the practical process to solve problem situations of clients, employees on the basis of identification and reflection, that adjusting their own behavior;*
- the ability to control negative reactions in themselves about the behavior, thoughts, and habits of others;*
- willingness to accept others, their thoughts, lifestyle, and sometimes understand their behavior and actions to perform their professional tasks.*
- the ability to interact with any person on the basis of tolerance in order to form a client with a tolerant attitude towards the surrounding world*
- readiness for psychological discomfort and stress, which manifests itself in psychological stability.*

In the course of the research, the average level of tolerance is prevalent among future social workers, which requires the development of a system for improving the educational process of a higher education institution.

Formulate the tolerance of future social workers on the basis of an integrated approach consisting of the productive interaction fall subjects of the educational process: teachers, administrators of higher education, students, their parents, public organizations, which cover all aspects of educational interaction.

Key words: *tolerance, professional tolerance of formation, social worker, components, structure, competence, pedagogical condition.*

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017 р.